

УДК 94 (477.65)“18/...19”]: 352.07:336.72(045)

DOI <https://doi.org/10.32782/cusu-hist-2024-1-6>

Марченко Олег,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії України та всесвітньої історії,
Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка
o_marchenko2008@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-5720-0976

ВЗАЄМОВІДНОСИНИ ОРГАНІВ МІСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ ТА МІСЬКИХ ГРОМАДСЬКИХ БАНКІВ У ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ. (НА ПРИКЛАДІ ЄЛИСАВЕТГРАДСЬКОГО МІСЬКОГО ГРОМАДСЬКОГО БАНКУ)

У статті проводиться аналіз розвитку міських громадських банків у ХІХ – на початку ХХ ст. на основі правових документів, що регулювали їхню діяльність, та практичної роботи на прикладі Єлисаветградського міського громадського банку. У системі кредитних установ Російської імперії міські громадські банки займали суттєве місце, будучи недержавними фінансовими інституціями, створеними міськими громадами для задоволення насамперед інтересів городян.

До законодавчого врегулювання діяльності міських банків (Положення про міські громадські банки від 1857 р. і 1862 р.) вони лише формально підпорядковувались органам міського самоврядування, практично не надавали звіти про свою роботу центральним органам державної влади, як і громадськості. До 60-х років ХІХ ст. царська влада не була зацікавлена в розвитку банківської мережі, оскільки на той час у країні спостерігався слабкий розвиток економіки, а тому й нерозвиненість фінансових операцій. Після запровадження ліберальних реформ 60–70-х років ХІХ ст., підйому економіки, залучення в економічні процеси широкого кола населення спостерігався стрімкий ріст кредитно-фінансових установ, у тому числі й міських громадських банків, що відкривалися насамперед у повітових містечках, де була слабка мережа відділень державних та акціонерних кредитних установ. Нові банки вже управлялися міськими думами, під незначним контролем з боку державної влади.

Кризові явища, що спостерігалися у 80–90-х роках ХІХ ст. (російсько-турецька війна 1877–1878 рр., вбивство імператора Олександра II в березні 1881 року, згорання ліберальних реформ, економічний спад), спричинили деградацію системи міських громадських банків. Це змушувало уряд вдаватися до адміністративно-законодавчого регулювання їхньої діяльності, щоб звести до мінімуму фактори, які загрожували їхній стабільності. Результатом цього стала поява Нового положення про міські громадські банки 1883 року. Економічне піднесення на рубежі ХІХ–ХХ ст. підштовхнуло центральну владу на деяке розширення прав та можливостей міських громадських банків, що знайшло відображення в Положенні про міські громадські банки від 1912 року. У статті вказуються позитивні риси й недоліки Положень про міські громадські банки за 1857 р., 1862 р., 1883 р., 1912 р., визначаються обставини законодавчого регулювання міських кредитних установ.

У дослідженні на прикладі діяльності Єлисаветградського міського банку робиться спроба показати особливості взаємовідносин правління банку з місцевою думою, охарактеризувати тенденції ведення банком кредитно-фінансових операцій, з'ясувати вплив подій як всеросійського значення, як-то: війни (Кримська 1853–1856 рр., російсько-турецька 1877–1878 рр.), проведення системних реформ 60–70-х років ХІХ ст., згорання ліберального реформування, економічна криза 80–90 років, підйом економіки початку ХХ ст., так і локального, наприклад, єврейські погроми 15–17 квітня 1881 р. в Єлисаветграді, на повноваження, компетенцію, результати роботи міського самоврядування і міського громадського банку.

Ключові слова: банки, банківська система, Єлисаветград, міський громадський банк, міське самоврядування.

Успішний розвиток міста і благополучне життя його мешканців залежало від політичного ладу країни, її соціально-економічного розвитку, дієвості правових норм, спроможності керівництва країни та місцевих керманічів організувати та впроваджувати в життя ефективні рішення. Важливе значення також має результативна діяльність фінансових інституцій, що виступають як «кровоносні судини» держави. Після запровадження міського самоврядування

в Російській імперії такими кредитними установами, які належали тільки міській громаді й управлялися міськими думами, стали міські громадські банки. Головною метою їх утворення законодавець вбачав не тільки в отриманні містами певного прибутку, але й щоб частина з банківських надходжень йшла б на задоволення міських потреб, кредитування торговців, ремісників, які не мали засобів для відкриття власної справи, бажаючих мати додатковий дохід, фінансування благодійних заходів, освіти, лікарень, підтримання нужденних.

Тож, проводячи аналіз розвитку міських громадських кредитних установ у ХІХ – на початку ХХ ст., ми намагаємося на прикладі діяльності Єлисаветградського міського банку показати особливості взаємовідносин правління банку з місцевою думою, охарактеризувати тенденції ведення банком кредитно-фінансових операцій, з'ясувати вплив подій як всеросійського значення, як-то: війни (Кримська 1853–1856 рр., російсько-турецька 1877–1878 рр.), проведення системних реформ 60–70-х років ХІХ ст., згорання ліберального реформування, економічна криза 80–90-х років, підйом економіки початку ХХ ст., так і локального, наприклад, єврейські погроми 15–17 квітня 1881 р. в Єлисаветграді, на повноваження, компетенцію, результати роботи міського самоврядування і міського громадського банку.

Історія заснування, практична діяльність міських громадських банків, їхні взаємини з органами міського самоврядування, клієнтами, аналіз їхніх кредитно-фінансових операцій на сучасному етапі стає предметом дослідження багатьох українських авторів. Наприклад, О. В. Ходченко, досліджуючи історію розвитку міських громадських банків у Російській імперії та Україні в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст., дійшов висновку, що міські банки функціонували як повноцінні комерційні банки і вони сприяли розвитку дрібного й середнього підприємництва в містах, а для міської влади створювалися додаткові джерела прибутку. Водночас, на думку автора, втручання держави в їхню діяльність через законодавчі обмеження призводило до їх занепаду (Ходченко О. В., 2008, с. 141).

Заслуговує на увагу стаття І. В. Ткаченка (Ткаченко І. В., 2010), в якій висвітлюються етапи створення мережі міських громадських банків у Росії, з'ясовуються політичні й економічні чинники, що впливали на формування нормативно-правової бази їхньої діяльності, виявляються негативні прояви та позитивні наслідки діяльності міських фінансових установ.

У монографії О.В. Черемісіна «Міське самоврядування на Півдні України в 1785–1917 рр.», розглядаючи еволюцію бюджетної політики міського самоврядування, автор аналізує фінансову, податкову систему міст Південної України, згадує також діяльність міських громадських банків і, зокрема, міста Єлисаветграда (Черемісін О.В., 2017. с. 302–344).

В останні роки з'являються роботи, присвячені історії становлення і розвитку міських громадських банків окремих регіонів чи міст. Наприклад, В. О. Коломийцева досліджувала історію створення та функціонування міських громадських банків у Таврійській губернії, де станом на 1 січня 1917 року налічувалося 10 таких закладів (Коломийцева В.О., 2010). Кредитно-фінансові системи Сумщини вивчали В. І. Міщенко, Г. І. Корогод (Міщенко В. І., 1999), С. В. Тихненко, який показав роль міських громадських банків Сумщини в кредитуванні міщан, селян, купців (Тихненко С. В., 2013). Проблемами заснування та діяльності міських громадських банків Поділля займався С. М. Єсюнін (Єсюнін С. М., 2015).

У дисертаційному дослідженні М. В. Орлик, розглядаючи механізм кредитування в Наддніпрянській Україні наприкінці ХVІІІ – початку ХХ ст., зауважив, що міські громадські банки займали чільне місце в комерційному довгостроковому кредитуванні під заставу будівель та землі, проте через недосконалість імперського законодавства створювалися умови для корупції та зловживань серед міських чиновників, правління банків, що погіршувало фінансовий стан та ділову репутацію банків (Орлик М. В., 2021, с. 116–123).

У попередніх наших роботах ми вже піднімали питання про створення та функціонування Єлисаветградського міського громадського банку в 1865–1883 роки (Марченко О. М., 2020 а), в 1884–1900 роки (Марченко О. М., 2020 б), були проаналізовані також кредитні фінансові операції банку за 35-річний період його роботи (Марченко О. М., 2021).

Серед праць про становлення і розвиток кредитно-банківської системи України в XVIII – початку XX ст. можна назвати статтю Д. Крохмалюка про розвиток банківської справи в Україні в другій половині XIX ст. і до 1917 року (Крохмалюк Д., 2000), а також монографію А. О. Ткаченко й І. В. Ткаченко, в якій висвітлено особливості функціонування банків у різні історичні періоди й, зокрема, показана діяльність міських громадських банків (Ткаченко А. О., 2014).

Окремі дослідники торкалися проблем кредитування міськими громадськими банками в контексті тем, пов'язаних із розвитком торгівлі, промисловості, ремісництва в окремих регіонах України XVIII – початку XX ст.: Ю. О. Демешко, який вивчав участь купецтва в заснуванні банків Новоросійського краю (початок XIX – 60-ті рр. XIX ст.) (Демешко Ю. О., 2013), І. С. Дружкова – досліджувала розвиток кредитно-банківських установ на Півдні України в XIX – на початку XX ст. (Дружкова І. С., 2004).

У статті С. Орлик і М. Орлик (Орлик С., 2022) проведено історіографічний аналіз праць сучасних українських дослідників, які займаються проблемами становлення та розвитку банківського кредитування в Наддніпрянській Україні другої половини XVIII – початку XX ст., в якій наведений аналіз праць щодо вивчення міських громадських банків.

Серед сучасних російських авторів, які торкалися питання становлення і розвитку міських громадських банків Російської імперії в XIX – початку XX ст., можна назвати розвідки Ю. Л. Грузицького (Грузицкий Ю. Л., 2002), Г. Г. Кочисова (Кочисов Г. Г., 2010), Е. А. Ганжова, А. М. Мошкіна, В. П. Касаткіна (Ганжов Е. А., 2012) та ін.

Отже, в сучасних наукових дослідженнях мало уваги приділяється питанню взаємовідносин міських громадських банків із міськими думами, вивченню еволюції їхніх відносин, їхній співпраці на благо городян.

Завдання статті зводиться до аналізу взаємин органів міського самоврядування, які діяли на основі Міських положень 1870 і 1892 років, і міських громадських банків, що будували свою діяльність на основі Положень про міські громадські банки за 1857, 1862, 1883, 1912 роки, на прикладі роботи Єлисаветградського міського громадського банку.

21 квітня 1785 року в урядування Катерини II з'явився закон, що визначав принципи облаштування місцевого самоврядування на всій території Російської імперії. Були створені інститути міського самоврядування: зібрання міської громади, Загальна дума, Шестигласна дума. Компетенція міських дум обмежувалася другорядними питаннями в межах міста: благоустроєм, наглядом за санітарним станом міста, забезпеченням городян продуктами, розвитком промисловості, торгівлі, розв'язанням конфліктів між міськими станами, поліцейськими функціями (ст. 167)¹. Крім того, згідно зі статтею 153 Жалуваної грамоти містам за частину прибутків міські громади могли організувати власні банки для ведення торгівлі або надлишок коштів вкладати в публічні банки для прирощення².

Якщо міська громада вирішувала створити місцевий банк, то він діяв на основі власного статуту, що приймався, як правило, засновниками банку. Перший міський громадський банк, який скористався наданою законом можливістю розпочати власну діяльність, був відкритий 1789 року на пожертви купців, міщан, ремісників (було зібрано 1430 руб.) у місті Вологда. (Бовыкин В. І, 1994, с. 287). Наступний банк відкрився 1811 року в містечку Слобідському В'ятської губернії на кошти місцевого купця К. Амфілатова (7143 руб.) і городян (857 руб.). (Грузицкий Ю. Л., 2002, с. 58). Згідно зі статутом останнього банку, правління банку складалося з міського голови і двох його помічників, які обиралися міською громадою з купців (реально директором банку був сам засновник – купець Амфілатов, який на власний розсуд надавав кредити позичальникам). Міський банк здійснював такі операції: приймав вклади від містян незалежно від стану на строк не менше року; надавав позики купцям, ремісникам, міщанам під 4%

¹ Грамота на права и выгоды городам Российской империи от 21 апреля 1785 г. Полное собрание законов Российской империи (ПСЗР). Собр. 1. Т.22. № 16188. 1830. С. 385.

² Там само. С. 382.

річних під заставу кам'яних будинків, фабрик і заводів до року в розмірі половини їх оцінки; здійснював кредитування осіб під заставу коштовностей до 12-ти місяців, інших цінних речей у розмірі третини їх оцінки на строк до 6-ти місяців; приймав до обліку від купців і міщан міста векселя (в сумі не більш ніж 5 тис. руб.), що були видані городянам строком до 12-ти місяців. Статутом дозволялося здійснювати кредитні операції поза межами міста Слобідське. З отриманих прибутків банк фінансував міську інфраструктуру, підприємців, здійснював благодійні заходи. Про свою діяльність банк звітував перед містянами й надавав щорічний звіт у міністерство фінансів (Кочисов Г. Г., 2010, с. 236).

1819 року на кошти підприємця І. Г. Савіна був заснований міський банк у містечку Осташкове Тверської губернії з капіталом у 8000 руб., статут якого був затверджений імператором Олександром І. Цей статут, як і статут Амфілатовського громадського банку, довгий час були взірцем для інших міських громадських банків, що відкривалися (Грузицький Ю.Л., 2002, с. 58).

Іноді міські громадські банки створювалися на кошти, які передбачалося використати на інші цілі. Як зазначає І. В. Ткаченко, протягом 1843–1847 рр. у містах Томськ, Пенза, Тула, Курськ, Рибінськ банки були відкриті на кошти, зібрані для допомоги погорільцям, бідним, сиротам, для забезпечення функціонування дитячих сиротинців і будинків для престарілих (Ткаченко І. В., 2010, с. 212).

Отже, особливістю нових фінансових установ було те, що міський громадський банк належав тільки міській громаді й незалежно від джерела формування його капіталів – за приватні чи державні кошти – управлінням банку займалася міська дума. Наголошувалося на громадському характері міських банків, хоча їхня діяльність обмежувалася межами міста. Головною метою утворення міських банків уряд вбачав отримання містами прибутку, частина якого йшла б на задоволення міських потреб, кредитування дрібних підприємців.

До середини XIX ст. в Російській імперії було відкрито 16 міських банків (Ходченко О. В., 2008, с. 137). 1851 року громадою Єлисаветграда було подано клопотання про заснування банку, але воно було відхилено. (Марченко О. М., 2000а, с. 87). Уряд неохоче йшов на відкриття міських банків, оскільки вбачав у них конкурентів для державних, акціонерних кредитних установ, що обслуговували насамперед інтереси дворян. Крім того, до міських банків негативно ставився тодішній міністр фінансів Є. Ф. Канкрін. Поразка Росії в Кримській війні (1853–1856 рр.) змусила владу провести низку реформ політичного, соціального, адміністративного, економічного характеру, щоб зняти напругу в країні й оздоровити економіку.

Державній регламентації підлягала й банківська сфера. 10 червня 1857 року було прийнято Положення про міські громадські банки, яке визначало їхню структуру, порядок діяльності, компетенцію³. За Положенням, міністр внутрішніх справ і міністр фінансів могли дати дозвіл на відкриття міського громадського банку з власним капіталом у 10 тис. руб. (ст. 1). Банк підпорядковувався місцевій міській думі, яка обирала правління банку, що складалося з директора і двох чи чотирьох членів із числа купців. При правлінні банку діяла канцелярія (ст. 2). Про корпоративний характер нової кредитної установи свідчив факт можливості призначення директором банку його засновника, навіть довічно, а також міського голови, хоча за вибором міської громади (ст. 2). Директор банку мав право на власний розсуд надавати кредити, що призводило до «кумівства», частих зловживань.

Діяльність міського банку перебувала під контролем приказу громадської опіки (правління банку раз на третину року подавало звіт про проведені операції, і якщо були виявлені порушення в документації чи рішеннях банку, приказ громадської опіки звертався з відповідним поданням до міністра внутрішніх справ для виправлення ситуації), міської думи (остання для перевірки річного звіту про діяльність банку призначала комісію в складі трьох осіб із купецького стану, рішення якої не пізніше 15 лютого подавалися приказу громадської опіки, а далі цей

³ Высочайше утвержденное Положение о городских общественных банках, 10 июня 1857 г. *ПСЗРИ*. Собр. 2-е. Т. 32. Отд. 1-е. № 31967. 1857. с. 524–527.

звіт надходив через губернатора на ознайомлення міністру внутрішніх справ і міністру фінансів), а також громадськості (виписки з річного звіту публікувалися в губернських відомостях для загального ознайомлення) (ст. 3, 4).

Згідно зі статтею 5 Положення, міські громадські банки мали право здійснювати таку діяльність: приймати вклади від містян незалежно від стану під 4% річних, а також капітали, що зберігалися в місцевих міських думах, магістратах, сирітських судах; видавати позички тільки мешканцям міста (в цьому вони програвали перед іншими державними чи приватними кредитними установами): під облік векселів, під заставу застрахованого майна (будинків, торговельних лавок, прибуткових ділянок землі), застрахованого від вогню товарів російського виробництва, які не були місцевим виробом, під заставу білетів кредитних установ, золотих, срібних, перлових та інших дорогоцінних предметів.

У разі надання позик під векселя банк мав перевірити особу на предмет її торгово-підприємницької репутації. Розмір позичок визначався приналежністю позичальника до тієї чи іншої купецької гільдії: для купців 1-ї гільдії – не більш як 4 тис. руб., 2-ї гільдії – 3 тис., 3-ї гільдії – 2 тис., для міщан – не більш як 500 руб. (ст. 12).

Позики під заставу нерухомого й рухомого майна не повинні були перевищувати половини вартості застави й надавалися в такі строки: під заставу кам'яних і дерев'яних будинків, торговельних лавок – не більш ніж на 3 роки, з можливістю відстрочки на 8 років; під заставу ділянок землі – до 12-ти років; під заставу товарів – від 3-х до 9-ти місяців; під заставу дорогоцінних речей – від 6-ти до 12-ти місяців (ст. 14) Позики під заставу білетів кредитних установ – від 3-х до 9-ти місяців (ст. 15).

Стаття 19 Положення надавала можливість із прибутків банку за бажанням міської громади або приватних благодійників фінансувати облаштування й утримання благодійних установ: лікарень, богаділень, училищ, ремісничих шкіл та ін. На практиці міські громадські банки значні кошти спрямовували на благодійницьку діяльність і на потреби міста.

Положення від 1857 року хоч і внесло певне впорядкування діяльності міських громадських банків, але багато чого не було враховано практикою попереднього функціонування цих банків. Уряд установив обмеження для міських банків: граничні строки й розміри позичок; стягнення процентів за вклади на загальних, як для державних кредитних установ, правилах (4%) (ст. 8, 11) (це положення обмежувало ініціативу міських банків); у губернських містах, де діяли державні кредитні установи, міським банкам заборонялося дублювати їхні фінансові операції (ст. 6); контроль над міськими банками з боку приказів громадської опіки тощо.

У період із кінця 50-х – на початку 60-х років XIX ст. в Російській імперії було засновано всього чотири міські громадські банки – в Єлабузі (1859), Самарі (1860), Калюзі (1861) та Солікамську (1861).

Нова влада в особі імператора Олександра II розуміла необхідність дещо вдосконалити діяльність міських громадських банків з огляду на нові реалії країни під час реформ початку 60-х років XIX ст., які ліквідували кріпосницькі порядки. 6 лютого 1862 року було видано нову редакцію Положення про міські громадські банки⁴, яка з'ясувала повноваження посадових осіб банку, деталізувала кредитно-фінансову, звітну діяльність банку, встановлювала відповідальність вкладників, правління банку за порушення правил ведення фінансових операцій.

У порівнянні з Положенням 1857 р. новий закон 1862 р. встановлював, що міський громадський банк перебував у підпорядкуванні міської думи під відповідальністю і контролем міської громади, перед якою і звітував за свою діяльність. Обмеження, пов'язані з приказом громадської опіки, були ліквідовані. Серед нововведень можна назвати такі: правління банку (складалося з директора та двох його заступників), яких обирала міська громада довічно або на певний строк, отримували за свою роботу плату, котру визначала міська дума (ст. 2) (поста-

⁴ Высочайше утвержденное Положение о городских общественных банках 1862 г. *ПСЗРИ*. Собр. 2-е. Т. 37. Отд. 1-е. № 37950. СПб., 1865. С. 111–125.

новою Єлисаветградської міської думи від 18 листопада 1871 р. директору міського банку була встановлена платня – 2000 руб. на рік, членам правління банку – по 1500 руб. на рік⁵); міський голова теж міг бути обраним директором банку, але при цьому він мав уже скласти із себе повноваження голови (ст. 3), за порушення своїх обов'язків члени правління банку та службовці канцелярії несли особисту та майнову відповідальність (ст. 11); встановлювався банківський документообіг: журнал розпоряджень правління банку (ст. 17), журнальна, касова, бухгалтерська книги, які видавалися думою (ст. 18); наприкінці місяця члени правління разом із міським головою та двома гласними перевіряли наявні кошти в сховищі банку, а також документацію, і давали звіт думі (ст. 19); правління банку мало публікувати в губернських відомостях баланс банку по закінченню півроку (раніше раз на рік) (ст. 21); прийняття вкладів на суму не менше 50 руб.; зменшення мінімального строку знаходження вкладу в банку; зменшення строку позик під заставу (раніше під заставу кам'яних і дерев'яних будинків, торговельних лавок – не більш ніж на 3 роки, за законом 1862 р. – строк 1, 2, 3 роки, з допуском для кам'яних будинків відстрочки на 8 років (ст. 111), раніше позики під заставу білетів кредитних установ – від 3-х до 9-ти місяців, зараз – від 1-го до 6-ти місяців (ст. 71); розмір відсотків за вкладами визначався вже правлінням банку разом із думою, а не як раніше, за загальними правилами як для державних кредитних установ, і про зміни відсотків вкладів оголошувалося городянам за місяць до введення норми (ст. 32); розмір позичок визначався вже не приналежністю позичальника до тієї чи іншої купецької гільдії, а спроможністю банку (не більше суми, що дорівнювала 1/10 частини власності банку, в особливих випадках – не більше 1/5 частини за згодою банку, міського голови, членів думи) (ст. 61); розмір відсотків за позики також визначався правлінням банку, міським головою, членами думи (ст. 62); скасовані обмеження для обліку векселів (зараз у векселі вимагалось, щоб була зазначена хоча б одна особа, яка мешкала в місті перебування банку) (ст. 40); дозвіл роботи з клієнтами з інших населених міст повіту чи губернії; з прибутків банку від 10 до 20% відраховувались на формування запасного капіталу (ст. 120), залишок йшов на фінансування благоустрою міста й різні благодійні потреби (ст. 123); могли надавати кредити під заставу нерухомості на різні терміни 1, 2, 3, 8 і 12 років (ст. 111)⁶.

Отже, міські громадські банки отримали більшу свободу дій, ніж раніше, що відповідало потребам їхньої клієнтури – головно середнім верствам городян, які мали наявні вільні кошти. Банки почали відкриватися насамперед у повітових містечках, де була слабка мережа відділень державних та акціонерних кредитних установ. Крім того, діяльність міських банків обмежувала сферу грабіжницьких дій лихварів, які займали тоді значне місце на ринку фінансів (у міських банках сплачували за внески менший відсоток, і фінансові операції розраховувались на тривалий проміжок часу, оскільки економічне життя провінції протікало повільно). За підрахунками А.О. Ткаченко і І.В. Ткаченко, на підставі Положення 1862 р. в Україні було засновано 38 міських громадських банків, більшість – на Лівобережжі (19) і Півдні (16). Загалом у Російській імперії на початок 1873 року діяло 222 міських громадських банки, на початок 90-х років XIX ст. їх число збільшилося до 240 (Ткаченко А.О., 2014, с. 111).

Указом сенату від 6 грудня 1863 р. за № 71655 було дозволено заснувати в Єлисаветграді міський громадський банк з основним капіталом у 120 114 руб. 45 коп.⁷. Він відкрився 14 січня 1865 р. (розміщувався в будівлі сучасного ЦДУ ім. В. Винниченка) зі значно меншим капіталом (74 084 руб.). Кошти для банку були надані будівельним комітетом, що належав міській думі (23 819 руб. 54 коп.), міською богадільнею (8290 руб.); приватними особами⁸. Першим

⁵ Систематический сборник постановлений Елисаветградской городской думы за 1871–1903 гг. / Сост. С. Брейер Т. 1. Елисаветград: тип. М. А. Гольденберга., 1905. С. 472.

⁶ Положение о городских общественных банках... С. 112–125.

⁷ Отчет по правительственной ревизии городского банка. Систематический сборник постановлений Елисаветградской городской думы за 1871–1903 гг. / Сост. Л. К. Брейер Т. 1. Елисаветград: тип. М. А. Гольденберга., 1905. С. 556.

⁸ Там само. С. 255.

директором банку був місцевий купець А.М. Філіп'єв, який прослужив на цій посаді шість років (Матівос Ю. М., 2004, с. 133).

Діяльність Єлисаветградського міського громадського банку умовно можна поділити на два етапи: із дня його заснування в 1865 р. і до кінця 1871 р., коли в місті було запроваджено міське положення від 1870 р., яке внесло зміни до міського самоврядування. За ним міські громадські установи отримали певну фінансово-господарську самостійність і спроможність реалізовувати власні проєкти на задоволення потреб городян⁹. Другий етап – з початку 1872 року, коли було переобрано правління Єлисаветградського міського банку, яке по-новому побудувало власну тактику і стратегію діяльності, й до 1883 року, коли в Росії було прийнято нове банківське Положення. У період 1872 – початок 1880-х років відбулися дві події, які вплинули на фінансові операції міського банку: російсько-турецька війна 1877–1878 рр. та єврейські погроми 15–17 квітня 1881 року в Єлисаветграді. Позитивна динаміка банку була в ті часи дещо послаблена.

Про фінансові операції Єлисаветградського міського банку за 1865–1883 роки можна подивитись у статті О.М. Марченка «Діяльність Єлисаветградського міського громадського банку в 1865–1883 роках» (Марченко О. М., 2020а). Коротко лише зазначимо, що банк переважно проводив операції з приймання вкладів від городян під 4–5% відсотків річних та облік векселів. За перші п'ять років діяльності банку вклади до вимоги збільшилися в 5,7 разів, термінові вклади – у 5,1 разів. У 70-і роки XIX ст. позитивна динаміка вкладів зберігалася, але вже не такими швидкими темпами, зростання було лише в 1,1 рази. Під час російсько-турецької війни 1877–1878 рр. городяни намагалися заощаджувати кошти, звідси і зменшення вкладів майже в 1,3 рази (у цей час люди масово здавали речі та коштовності, щоб отримати гроші на прожиття, наприклад, у 1877 р. було заставлено товарів та цінних речей на суму в 59 117 руб., майже на 12 тис. руб. більше, ніж у минулий рік, у 1878 р. трохи менше – 50 553 руб, але все ж багато)¹⁰.

Після війни відбулась активізація банку щодо залучення коштів містян (збільшення у 2,2 рази). Зменшення вкладів містян у 1881 р. пов'язане насамперед із негативними наслідками єврейських погромів у місті, відтоком єврейського населення з Єлисаветграда (у цей час городяни масово закладали товари й коштовності в банк, наприклад, у 1881 р. отримано коштів під товари на суму в 53 987 руб., збільшення відразу в півтора рази, в 1882 р. – також 53 394 руб, в 1883 р. – 63 562 руб.)¹¹. За 1865–1870 рр. спостерігалось зростання в 4,3 рази облікової вексельної операції. У 70-х роках динаміка дещо знизилася (збільшення у 1,2 рази), під час війни відбулося зменшення вексельних операцій (майже в 1,5 рази), після закінчення військових дій ішов ріст надання кредитів під векселі (збільшення проти військового часу в 1,6 рази), після єврейських погромів спостерігалось зменшення вексельних операцій майже в 1,3 рази (Марченко О. М., 2020а, с. 89).

Зростання чисельності міських громадських банків призводило до збільшення обігу їхніх капіталів. За підрахунками І.Ф. Гіндіна, в 1875 р. вклади й поточні рахунки міських банків становили 115,2 млн руб., у 1881 р. їх сума сягала вже 206,2 млн руб., що майже дорівнювало вкладам і поточним рахункам акціонерних комерційних банків (206,8 млн руб.) (Гиндин И. Ф., 1948, с. 44).

Практика функціонування міських громадських банків не завжди була позитивною. Спостерігалися випадки створення фінансових «пірамід», надання кредитів під не дуже надійні зобов'язання, часто особам, які були наближені до банківських чи впливових міських кіл. Правління банків інколи вдавалися до ризикових операцій спекулятивного характеру, щоб отримати додатковий прибуток, а нерідко приймали непрофесійні рішення, що призводило до банкрутства банків.

Бурхлива активність Єлисаветградського міського громадського банку щодо надання кредитів під заставу векселів, цінних паперів (за перші п'ять років зростання у 8,1 рази)¹² стала турбувати

⁹ Городовое положение 16 июня 1870 г. *ПСЗРИ*. Собр. 2. Т. 45. отд.1. № 48498. СПб., 1873. С. 820–839.

¹⁰ Отчет по правительственной ревизии городского банка... С. 567.

¹¹ Там само. С. 567.

¹² Там само С. 556.

громадськість щодо його можливого краху. Так, правління міського банку прийняло рішення надавати позику одній особі не більш як 4000 руб.¹³ (за законом 1862 р. основний капітал Єлисаветградського банку складався з майже 120 тис. руб., а отже, максимальна сума позики могла бути 12 тис. руб.). Крім того, 3 грудня 1871 р. відбулося засідання міської думи, на якому було заслухано звіт комісії з перевірки діяльності банку, яка виявила численні порушення правління міського банку (як-то: директор банку А.М. Філіп'єв одноосібно виділяв значні кредити близькому оточенню і самому собі для ведення підприємницької діяльності; приймалися векселі від неблагонадійних осіб; робилися послаблення під забезпечення векселів недобросовісних платників; у банку був відсутній список осіб, які отримали кредити; багатьом особам були відкриті кредити, що перевищували їхню кредитоспроможність та ін.). Після пояснень правління банку міська дума на засіданні 27 січня 1872 р. постановила залишити дії членів правління банку без наслідків, пояснюючи це тим, що банк не поніс збитків¹⁴. Водночас міська дума прийняла рішення переобрати керівництво міського банку. Директором було обрано представника авторитетної в місті купецької сім'ї Макеєвих О.М. Макеєва, сина колишнього міського голови Єлисаветграда М.М. Макеєва (1857–1860), племінника ще одного міського голови І.М. Макеєва (1864–1866), першого особистого почесного громадянина міста. Заступниками директора банку було обрано Я.С. Полякова та Ф.Ф. Кіреєвського (останній у 1888 р. змінив О.М. Макеєва на посаді директора банку). Під час своєї діяльності О. М. Макеєв запам'ятовувався містянам як щедрий меценат, він опікувався освітою, культурою, займався благодійністю.

Якщо проаналізувати структуру банківських позик Єлисаветградського міського банку, то до зміни правління в 1872 р. приблизно 70% – це були позики під заставу цінних паперів, 5–11% – позики під заставу товарів та коштовностей. Нове правління банку змінило тактику: зменшення надання позик під заставу цінних паперів (у 1872 р. – 58,9% і щороку зменшувалося, в 1883 р. лише 28,4%), проте збільшувалося надання позик під заставу нерухомості (з 1872 р. – 33,4%, у 1878 р. стала пріоритетною формою надання позик – 49,3%, надалі позики під заставу нерухомості та земельних ділянок превалювали (65–67%) (Марченко О. М., 2020а, с. 92).

Така переорієнтація фінансових операцій від позик під заставу цінних паперів до іпотечного кредитування свідчила, на нашу думку, про формування ринку міської нерухомості, про активне залучення в підприємницьку діяльність населення міста та повіту, як наслідок – проведення селянської, земської, міської реформ, що надали селянам, городянам, місцевим громадам певну самостійність у різних сферах життєдіяльності.

На початку 80-х років XIX ст. міські громадські банки переживали період занепаду. Із цього приводу І. Ф. Гіндін зазначав: «До 1880-х років відноситься стрімка деградація системи міських громадських банків, що досягли перед тим значного розвитку» (Гиндин И. Ф., 1948. с. 43).

У результаті виявлених недобросовісних дій правління міських банків розпочався процес урядових ревізій і поступової ліквідації банківських установ. Як вказує О.В. Ходченко, до 1890 р. по всій імперії було закрито 52 міських банки, й у більшості випадків збитки вдалося покрити власним банківським капіталом, урядовими позиками міському управлінню (Ходченко О. В., 2008, с. 139).

Були й об'єктивні обставини краху міських кредитних установ, які були викликані наслідками російсько-турецької війни 1877–1878 років, кризовими явищами в політичній та економічній сфері країни, пов'язаними з убивством Олександра II в березні 1881 року та згортанню ліберальних реформ. Міське самоврядування, господарство і фінанси в нових умовах потребували реорганізації, про що свідчить, зокрема, прийняття нового Положення про міські громадські банки від 26 квітня 1883 р.¹⁵ і Міського положення від 11 червня 1892 р.¹⁶

¹³ Отчет по правительственной ревизии городского банка... С. 555.

¹⁴ Там само. С. 559.

¹⁵ Об изменении и дополнении нормального Положения о городских общественных банках, 26 апреля 1883 г. *ПСЗРИ*. Собр. 3-е. Т. 3. № 1526. СПб., 1886. С. 207–211.

¹⁶ Городовое положение 11 июня 1892 г. *ПСЗРИ*. Собр.3. Т. 12. № 8708. СПб. 1895. С. 430–456.

За банківським Положення 1883 р., міські громадські банки частково позбавлялися своєї колишньої самостійності, послаблювалася залежність правління банку від органів міського самоврядування і водночас встановлювався жорсткий контроль за банками з боку центральних відомств.

Так, за новим законом правління банку обиралося на чотирирічний строк, а не довічно, як раніше, і через кожні два роки склад заступників директора оновлювався (ст. 2). Також заборонялося перебування в правлінні банку представників міського самоврядування, осіб, які займали посади в інших кредитних установах, а також родичів, працівників однієї торгової фірми, як і скасовувалися привілеї особам, котрі надавали кошти на розвиток міських громадських банків (ст. 4, 5). За новим положенням регламентувалася ревізійна діяльність міських банків: ревізор за підсумками перевірки складав протокол і передавав його губернатору й міській думі, а у випадку виявлених порушень міністерство фінансів призначало надзвичайні ревізії міських банків із залученням двох представників від міської думи. Крім того, банки були зобов'язані доставляти до міністерства фінансів не лише щорічні звіти про стан рахунків, а й висновки думських комісій і постанови дум про затвердження звітів (ст. 15, 16)¹⁷.

Також обмежувалися обсяги здійснюваних операцій міськими банками. Згідно зі статтею 21 сума всіх зобов'язань міського громадського банку, як за приймання вкладів (строкових, безстрокових, поточних), так і за переоблік векселів та інших операцій, не мала перевищувати більш ніж у п'ять разів власні капітали банку (основний і запасний) (раніше діяла десятикратна межа). Встановлювався мінімум кредиту одному клієнту – 10% власного капіталу банку (ст. 22). Постановою Єлисаветградської міської думи від 6 травня 1885 р. правлінню міського банку було рекомендовано обмежити великі вексельні кредити одній особі до 10 тис. руб. і більше розвивати дрібний кредит¹⁸. Ця норма унеможлиблювала кредитування солідних клієнтів і водночас запобігала банківським ризикам.

Фінансову діяльність Єлисаветградського міського громадського банку за 80–90-і роки XIX ст. описано в статті О. М. Марченка «Фінансове становище Єлисаветградського міського громадського банку в 1884–1900 роках» (Марченко О. М., 2020b). Зазначимо лише, що активність банківських операцій у порівнянні з 60–70-ми роками XIX ст. істотно знизилася, хоча й зберігала позитивну динаміку росту. Наприклад, приймання вкладів від населення на зберігання щорічно зростало в середньому на 3–7%; облік векселів зростав щорічно на 5%; надання позик під заставу нерухомого майна – щорічне збільшення від 2% до 10%, але з 90-х років спостерігалось зменшення отримання городянами кредитів під заставу власного майна (щорічно на 2–10%), що могло свідчити про економічну кризу в країні; надання позик під заставу цінних паперів йшло на зниження (щорічно зменшення відбувалося залежно від року від 5 до 15%); також зменшувалися щорічно на 7–15% позики під заставу коштовних речей, але в 90-і роки спостерігалось поживлення цієї банківської операції в середньому щорічно на 10%. Загалом за період з 1884 до 1900 років Єлисаветградський міський банк надавав позики переважно під заставу нерухомості в місті (в середньому під цю статтю видавалося 70–75% усіх позик). Під заставу цінних паперів надавалося приблизно 15–20% усіх позик. Основний та запасний капітал Єлисаветградського міського банку щорічно зростав приблизно на 5–10% (Марченко О. М., 2020b, с. 105–106). Загалом прибуток міського банку зріс удвічі від 31 653 руб. у 1884 р. до 68 214 руб. в 1900 р.¹⁹.

Отже, на прикладі діяльності Єлисаветградського міського громадського банку за 1865–1900 роки можна зробити висновок, що мета уряду, а саме створити під егідою органів міського самоврядування кредитні установи, які би допомагали містам отримувати додатковий прибуток, що спрямовувався б на задоволення потреб містян, інфраструктурні проекти, на розвиток місцевої промисловості й торгівлі, благодійні справи, досягла позитивного результату

¹⁷ Об изменении и дополнении нормального Положения... С. 208–209.

¹⁸ Систематический сборник постановлений... С. 489.

¹⁹ Отчет по правительственной ревизии городского банка... С. 584.

попри законодавчі обмеження, організаційні, кадрові проблеми та ін. Наприклад, правління Єлисаветградського банку ще в 1865 р. у статутних документах визначило норму: прибутки банку спрямовувати на утримання 50-ти осіб у міській богадільні та облаштування її помешкань, надавати допомогу бідним городянам перед релігійними святами, залишок зараховувати до основного капіталу банку (Марченко О. М., 2000а, с. 91). За зазначений період Єлисаветградський міський банк збільшив власний річний обіг коштів у 17 разів – із 919,2 тис. руб. у 1865 р. до 15,8 млн руб. у 1899 р. й одержав прибуток у сумі майже 2,4 млн руб., з яких чверть (560 тис. руб.) пішла на міські потреби, 15% (341,4 тис. руб.) спрямовувалося на міські благодійні заходи, 22% (536,9 тис. руб.) визначалися в основний капітал банку, 15% (366,1 тис. руб.) виділялося в запасний капітал банку²⁰.

До речі, в Єлисаветграді міському громадському банку довгий час не було альтернативи, оскільки лише на початку ХХ ст. в місті були відкриті відділення державного банку, російського банку для зовнішньої торгівлі, Петербурзького міжнародного комерційного банку, Єлисаветградське товариство взаємного кредиту, які активно включалися в конкуренцію за кошти дрібних торговців, ремісників, власників дрібної нерухомості.

На нашу думку, наведені вище дані свідчать про те, що в умовах економічної кризи 80–90-х років ХІХ ст., незважаючи на обмеженість та контроль діяльності міських громадських банків із боку влади, останні залишалися важливою ланкою економічного життя місцевого самоврядування. Суми відрахувань із чистого прибутку банків на міські потреби і благодійні заходи (на прикладі Єлисаветградського міського банку це майже 40%) давали міським громадам можливість здійснювати благодійницьку, освітянську, підприємницьку допомогу містянам.

На рубежі ХІХ–ХХ ст. спостерігалось економічне піднесення в Російській державі, що підштовхнуло центральну владу піти на деяке розширення прав та можливостей міських громадських банків. Ще в 1906 році в міністерстві фінансів за участю представників від банківських кіл обговорювався проєкт нового Положення про міські громадські банки, головним стрижнем якого було б наділення міських банків низкою функцій інших видів банків, щоб підвищити їхню конкурентоздатність. 13 січня 1912 року був ухвалений новий закон про міські громадські банки²¹.

За новими правилами міські банки отримали можливість відкривати тимчасові агентства на ярмарках в інших промислових пунктах і містах, де не було міських громадських банків (ст. 5). Для визначення благонадійності векселів і зобов'язань, для оцінювання товарів, що надавалися банку для отримання позики, для реєстру осіб, які взяли кредити, при банку формувався обліково-позичковий комітет із не менше ніж п'яти осіб, котрі обиралися міською думою на два роки, при цьому щорічно половина складу комісії переобиралася. Членами комітету не могли бути родичі й посадові особи міського самоврядування, крім гласних думи (ст. 15).

За законом 1912 року вклади приймалися вже на суму не менше 25 руб. (раніше – не менше 50 руб.) (ст. 50), тобто залучалися кошти бідних городян. За статтею 44 міські громадські банки отримали право вести облік російських та іноземних векселів й інших цінних паперів і зобов'язань, а також здійснювати їх переоблік в інших кредитних установах – як російських, так й іноземних. Це положення розширювало фінансові операції міських банків. Міським думам дозволялося збільшувати суму всіх зобов'язань міських громадських банків більш ніж у десять разів від власних капіталів банку (ст. 45) (за законом 1883 р. – не більш як у п'ять разів).

Положення 1912 року надавало дозвіл на довгострокове кредитування під заставу земель та будівель, а також проводити ломбардні операції з дозволу міністерства фінансів. Крім того, були збільшені короткострокові позики до 3-х років (раніше до року), довгострокові позики під заставу дерев'яних будинків терміном до 15-ти років (раніше до 8-ми років), під заставу кам'яних будинків та землі – до 30-ти років (ст. 135), кредити строкові фізичній особі видава-

²⁰ Отчет по правительственной ревизии городского банка... С. 591.

²¹ Закон об издании нового Положения о городских общественных банках. 13 января 1912 г. *ПСЗРИ*. Собр. 3. Т. 32. Отд. 1. № 36457. Петроград, 1915. с. 48–67.

лися до 20-ти років (раніше до 12-ти років) (ст. 49). Позики під заставу нерухомості становили не більш як 60% оцінної вартості майна (раніше не більш як 50%) (ст. 77, 134) і 85% ринкової вартості цінних паперів (ст. 101). Кредит міг видаватися фізичній особі, установі, земству, місту на суму не більше ніж 10% власного капіталу міського банку (понад норму – лише з дозволу міністерства фінансів) (ст. 47). Позики місту й земству могли надаватися без застави й на строк до 10-ти років (ст. 158).

На 1 січня 1916 року в Російській імперії існувало 343 міські громадські банки (Ганжов Е. А., 2012., с. 156). Головними фінансовими операціями залишалися позики під заставу нерухомості та вексельні операції. Більшовицький переворот 1917 року й подальші події громадянської війни призупинили функціонування міських громадських банків.

Проаналізувавши приватні статuti й офіційні Положення про міські громадські банки за 1857 р., 1862 р., 1883 р., 1912 р., практичну діяльність банків за ХІХ – початок ХХ ст., а також законодавство, що регулювало функціонування органів міського самоврядування за цей період (Жалувана грамота містам 1785 р., Міські положення за 1870 р. і 1892 р.), можна зробити такі висновки. Міські громадські банки були недержавними фінансовими установами. До законодавчого врегулювання їхньої діяльності (Положення 1857 р. і 1862 р.) банки лише формально підпорядковувались органам міського самоврядування, практично не надавали звіти про свою роботу ні міністерству фінансів, ні міністерству внутрішніх справ. До 60-х років ХІХ ст. царська влада не була зацікавлена в розвитку банківської мережі, оскільки на той час у країні були повільні темпи нагромадження капіталу, слабкий розвиток економіки. Після запровадження ліберальних реформ 60–70-х років ХІХ ст. (селянської, земської, міської, фінансової, військової) спостерігався бум появи різного виду кредитно-фінансових установ, у тому числі й ріст міських громадських банків, що відкривалися насамперед у повітових містечках, де була слабка мережа відділень державних та акціонерних кредитних установ. Нові банки вже належали тільки міській громаді й управлялися міськими думами під незначним контролем із боку державної влади.

Кризові явища, що спостерігалися у 80–90-х роках ХІХ ст. (російсько-турецька війна 1877–1878 рр., вбивство імператора Олександра ІІ 1881 року, згорання ліберальних реформ, економічний спад), спричинили деградацію системи міських громадських банків. Це змушувало уряд вдаватися до адміністративно-законодавчого регулювання їхньої діяльності, щоб звести до мінімуму фактори, що загрожували їхній стабільності. Як результат – поява Нового положення про міські громадські банки 1883 року. Економічне піднесення на рубежі ХІХ–ХХ ст. підштовхнуло центральну владу на деяке розширення прав та можливостей міських громадських банків, що знайшло відображення в Положенні про міські громадські банки від 1912 року.

Аналіз фінансово-кредитної діяльності Єлисаветградського міського громадського банку показує загалом позитивну динаміку й результативність його роботи. Про це свідчать звіти про роботу банку, матеріали його перевірки з боку міської думи, значні суми відрахувань із чистого прибутку банку на міські потреби і благодійні заходи (майже 40%), що давало органам міського самоврядування Єлисаветграда реальну можливість здійснювати благодійницьку, освітянську, підприємницьку допомогу городянам.

Список використаних джерел та літератури

- Бовькин В. И., Петров Ю. А. 1994. *Коммерческие банки Российской империи*. М.
- Ганжов Е. А., 2012. Мошкин А. Н., Касаткин В. П. Из истории городских общественных банков (на материалах Положений о городских общественных банках и Полного свода законов Российской империи). *Научные ведомости Белгородского государственного университета*. № 1 (120). Выпуск 21. 152–157.
- Гиндин И. Ф., 1948 *Русские коммерческие банки: Из истории финансового капитала в России*. М.
- Грузицкий Ю. Л., 2002. Городские общественные банки дореволюционной России (история возникновения и развития). *Финансы и кредит*. № 11 (101). 58–62.
- Демешко Ю. О., 2013. Участь купецтва у функціонуванні банківської сфери Новоросійського краю (початок ХІХ ст. – 60-ті рр. ХІХ ст.). *Проблеми історії України ХІХ– поч. ХХ ст.* Київ. Вип. 22. 26–33.

- Дружкова І. С., 2004. *Кредитно-банківські установи на Півдні України в XIX – на початку XX ст. (історичний аспект)*: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Одеса.
- Єсюнін С. М., 2015. *Міста Поділля у другій половині XIX – на початку XX ст.* Хмельницький.
- Коломийцева В. О., 2010. *Історія фінансов Тавриды. Хроніки (1783–1917)*. Симферополь.
- Кочисов Г. Г., 2010. Особенности формирования местного самоуправления и функционирования первых муниципальных банков в России XVIII–XIX вв. *Terra ecomoticus*. Т. 8. № 3. Ч.2. 232–239.
- Крохмалюк Д., 2000. Банківська справа в Україні у складі Російської імперії (друга половина XIX століття – 1917 р.). *Вісник Національного банку України*. № 9. 58–63.
- Марченко О. М., 2020а. Діяльність Єлисаветградського міського громадського банку в 1865–1883 роках. *Гілея: науковий вісник*. Київ. Вип. 154 (№ 3). 87–94.
- Марченко О. М., 2020б. Фінансове становище Єлисаветградського міського громадського банку в 1884–1900 роках. *Гілея: науковий вісник*. Київ. Вип. 159 (№ 11-12). Ч. 1. Історичні науки. 103–109.
- Марченко О. М., 2021. Кредитні операції Єлисаветградського міського громадського банку у другій половині XIX ст. *Гілея: науковий вісник*. Київ. Вип. 162 (№ 5). Ч.1. Історичні науки. 21–26.
- Матівос Ю. М., 2004. *Місто на сивому Інгулі. – Історико-публіцистичний нарис*. Кіровоград.
- Міщенко В. І., Корогод Г. І., 1999. *Становлення і розвиток кредитно-фінансової системи на Сумщині (XIX – поч. XX ст.)*. Суми.
- Орлик М. В., 2021. *Еволюція системи кредитування в Наддніпрянській Україні (кінець XVIII – початок XX ст.)*: дис. ... докт. філософії: 051 економіка. Кропивницький.
- Орлик С. 2022. Орлик М. Проблема становлення та розвитку банківського кредитування в Наддніпрянській Україні (друга половина XVIII – початок XX ст.): сучасний науковий дискурс вітчизняних учених. «*Society. Document. Communication*». «*Соціум. Документ. Комунікація*» № 15. 122–153.
- Тихенко С. В., 2013. *Розвиток банківської справи на Сумщині (середина XIX – початок XX ст.)*. Суми.
- Ткаченко І. В., 2010. Створення та розвиток системи міських громадських банків у Росії в другій половині XIX ст. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. № 5 (44). 211–216.
- Ткаченко А. О., 2014. Ткаченко І.В. *Створення і діяльність банківських установ на території України: економіко-правовий аспект (XVIII століття – початок 30-х років XX століття)*. Суми.
- Ходченко О. В., 2018. З історії розвитку міських громадських банків в Російській імперії та Україні (друга половина XIX – початок XX ст.). *Історія народного господарства та економічної думки України*. Вип.41. 136–144.
- Черемісін О. В., 2017. *Міське самоврядування на Півдні України в 1785–1917 рр.* Херсон.

Oleh Marchenko

RELATIONSHIPS OF CITY SELF-GOVERNMENT BODIES AND CITY PUBLIC BANKS IN THE 19TH – AT THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY (ON THE EXAMPLE OF YELYSAVETHRAD CITY PUBLIC BANK)

The article analyzes the development of city public banks in the 19th and early 20th centuries on the basis of legal documents regulating their activities, and practical work on the example of Yelysavethrad City Public Bank. In the system of credit institutions of the Russian Empire, city public banks occupied a significant place, being non-state financial institutions created by city communities to primarily satisfy the interests of citizens.

Before the legislative regulation of the activities of city banks (Regulations on City Public Banks of 1857 and 1862), they were only formally subordinated to the city self-government bodies, practically did not provide reports on their work to the central state authorities, as well as to the public. Until the 60s of the 19th century the tsarist authorities were not interested in the development of the banking network, because at that time the country was experiencing weak economic development, and therefore underdevelopment of financial operations. After the introduction of liberal reforms in the 60s and 70s of the 19th century, the rise of the economy, and the involvement of a wide range of the population in economic processes, there was a rapid growth of credit and financial institutions, including city public banks, which were opened primarily in county towns, where there was a weak network of branches of state and joint-stock credit institutions. The new banks were already managed by city councils, with little control from the state authorities.

Crisis phenomena observed in the 80s and 90s of the 19th century (the Russian-Turkish war of 1877–1878, the assassination of Emperor Alexander II in March 1881, the collapse of liberal reforms, economic recession) caused the degradation of the system of city public banks. This forced the government to resort to administrative

and legislative regulation of their activities in order to minimize the factors that threatened their stability. As a result, the emergence of the New Regulations on City Public Banks in 1883. Economic rise at the turn of the 19th–20th centuries pushed the central government to some expansion of the rights and opportunities of city public banks, which was reflected in the Regulations on City Public Banks of 1912. The article points out the positive features and shortcomings of the Regulations on City Public Banks of 1857, 1862, 1883, and 1912, and determines the circumstances of the legislative regulation of city credit institutions.

In the study, using the example of Yelysavethrad City Bank, an attempt is made to show the features of the relationship between the bank's board and the local council, to characterize the tendencies of the bank's credit and financial operations, to find out the impact of events of all-Russian importance, such as the war (Crimean in 1853–1856, Russian-Turkish in 1877–1878), carrying out systemic reforms in the 60s–70s of the 19th century, the collapse of liberal reforms, the economic crisis of the 80s–90s, the rise of the economy at the beginning of the 20th century, and of the local importance, for example, the Jewish pogroms of 15–17 April 1881 in Yelysavethrad, on the authority, competence, results of the work of the city self-government and the city public bank.

Key words: banks, banking system, Yelysavethrad, city public bank, local self-government.

References

- Bovykin V. I., Petrov Yu. A. 1994. *Kommercheskie banki Rossijskoj imperii. M.* [Commercial banks of the Russian Empire].
- Ganzhov E. A., 2012. Moshkin A. N., Kasatkin V. P. Iz istorii gorodskih obshhestvennyh bankov (na materialah Polozhenij o gorodskih obshhestvennyh bankah i Polnogo svoda zakonov Rossijskoj imperii) [From the history of urban public banks (based on the Regulations on urban public banks and the Complete Code of Laws of the Russian Empire)]. *Nauchnye vedomosti Belgorodskogo gosudarstvennogo universiteta.* № 1 (120). Vypusk 21. 152–157.
- Gindin I. F., 1948 *Russkie kommercheskie banki: Iz istorii finansovogo kapitala v Rossii* [Russian Commercial Banks: From the History of Financial Capital in Russia]. M.
- Gruzickij Ju. L., 2002. Gorodskie obshhestvennye banki dorevoljucionnoj Rossii (istorija vznikenija i razvitija) [City public banks of pre-revolutionary Russia (history of origin and development)]. *Finansy i kredit.* № 11 (101). 58–62.
- Demeshko Yu. O., 2013. Uchast kupetstva u funkcionuvanni bankivskoi sfery Novorosiiskoho kraiu (pochatok XIX st. – 60-ti rr. XIX st.) [The participation of merchants in the functioning of the banking sphere of the Novorossiysk region (beginning of the 19th century – 60s of the 19th century)]. *Problemy istorii Ukrainy XIX–poch. XX st.* Kyiv. Vyp. 22. 26–33. (In Ukrainian).
- Druzhkova I. S., 2004. *Kredytno-bankivski ustanovy na Pivdni Ukrainy v XIX – na pochatku XX st. (istorychnyi aspekt)* [Credit and banking institutions in the South of Ukraine in the 19th and early 20th centuries. (historical aspect)] : dys... kand. ist. nauk: 07.00.01. Odesa. (In Ukrainian).
- Yesiunin S. M., 2015. Mista Podillia u druhii polovyni XIX – na pochatku XX st. Khmelnytskyi [Cities of Podillia in the second half of the 19th – the beginning of the 20th century]. (In Ukrainian).
- Kolomijceva V. O., 2010. *Istoriya finansov Tavridy. Hroniki (1783–1917)* [History of finances of Taurida. Chronicle (1783–1917)]. Simferopol. (In Ukrainian).
- Kochisov G. G., 2010. Osobennosti formirovaniya mestnogo samoupravleniya i funkcionirovaniya pervyh municipalnyh bankov v Rossii XVIII–XIX vv. [Features of the formation of local self-government and the functioning of the first municipal banks in Russia in the 18th – 19th centuries]. *Terra economicus.* T. 8. № 3. Ch.2. 232–239.
- Krokhmaliuk D., 2000. Bankivska sprava v Ukraini u skladi Rosiiskoi imperii (druga polovyna KhIKh stolittia – 1917 r.). [Banking in Ukraine as part of the Russian Empire (second half of the 19th century – 1917)]. *Visnyk Natsionalnoho banku Ukrainy.* № 9. 58–63. (In Ukrainian).
- Marchenko O. M., 2020. Diialnist Yelysavethradskoho miskoho hromadskoho banku v 1865–1883 rokakh. [Activities of Yelisavetgrad City Public Bank in 1865–1883]. *Hileia: naukovyi visnyk.* Kyiv. Vyp. 154 (№ 3). 87–94. (In Ukrainian).
- Marchenko O. M., 2020. Finansove stanovyshe Yelysavethradskoho miskoho hromadskoho banku v 1884–1900 rokakh. [The financial situation of Yelisavetgrad City Public Bank in 1884–1900]. *Hileia: naukovyi visnyk.* Kyiv. Vyp. 159 (№ 11-12). Ch. 1. Istorychni nauky. 103–109. (In Ukrainian).
- Marchenko O. M., 2021. Kredytne operatsii Yelysavethradskoho miskoho hromadskoho banku u druhii polovyni XIX st. [Credit operations of Yelisavetgrad City Public Bank in the second half of the 19th century]. *Hileia: naukovyi visnyk.* Kyiv. Vyp. 162 (№ 5). Ch.1. Istorychni nauky. 21–26. (In Ukrainian).
- Mativos Yu. M., 2004. *Misto na syvomu Inhuli. – Istoryko-publitsystychni narys. Kirovohrad* [The city on the gray Ingul. – Historical and journalistic essay]. (In Ukrainian).

Mishchenko V. I., Korohod H. I., 1999. *Stanovlennia i rozvytok kredytno-fiansovoi systemy na Sumshchyni (XIX – poch. XX st.)* [Formation and development of the credit and financial system in Sumy Oblast (19 – early 20th century)]. Sumy. (In Ukrainian).

Orlyk M. V., 2021. *Evoliutsiia systemy kredytuvannia v Naddnyprianskii Ukraini (kinets XVIII – pochatok XX st.)* [The evolution of the lending system in Dnieper Ukraine (late 18th – early 20th centuries)] : dys ...dokt. filosofii: 051 ekonomika. Kropyvnytskyi. (In Ukrainian).

Orlyk S. 2022. Orlyk M. Problema stanovlennia ta rozvytku bankivskoho kredytuvannia v Naddnyprianskii Ukraini (druha polovyna XVIII – pochatok XX st.): suchasnyi naukovyi dyskurs vitchyznianskykh uchenykh [The problem of the formation and development of bank lending in Transdnipier Ukraine (second half of the 18th – beginning of the 20th centuries): modern scientific discourse of domestic scientists]. «*Society. Document. Communication*». «*Sotsium. Dokument. Komunikatsiia*». № 15. 122–153. (In Ukrainian).

Tykhenko S. V., 2013. *Rozvytok bankivskoi spravy na Sumshchyni (seredyna XIX – pochatok XX st.)* [Development of banking in Sumy Oblast (middle of the 19th – beginning of the 20th century)]. Sumy. (In Ukrainian).

Tkachenko I. V., 2010. Stvorennia ta rozvytok systemy miskykh hromadskykh bankiv u Rosii v druhi polovyni XIX st. [Creation and development of the system of urban public banks in Russia in the second half of the 19th century]. *Naukovyi visnyk Poltavskoho universytetu ekonomiky i torhivli*. № 5 (44). 211–216. (In Ukrainian).

Tkachenko A. O., 2014. Tkachenko I. V. *Stvorennia i diialnist bankivskykh ustanov na terytorii Ukrainy: ekonomiko-pravovyi aspekt (XVIII stolittia – pochatok 30-kh rokiv XX stolittia)* [Creation and activity of banking institutions on the territory of Ukraine: economic and legal aspect (XVIII century – beginning of the 30s of the XX century)]. Sumy. (In Ukrainian).

Khodchenko O. V., 2018. Z istorii rozvytku miskykh hromadskykh bankiv v Rosiiskii imperii ta Ukraini (druha polovyna XIX – pochatok XX st.). [From the history of the development of urban public banks in the Russian Empire and Ukraine (the second half of the XIX – the beginning of the XX centuries)]. *Istoriia narodnoho hospodarstva ta ekonomichnoi dumky Ukrainy*. Vyp.41. 136–144. (In Ukrainian).

Cheremisin O. V., 2017. *Miske samovriaduvannia na Pivdni Ukrainy v 1785–1917 rr.* [City self-government in the South of Ukraine in 1785–1917]. Kherson. (In Ukrainian).